

Een fabrieksstad in herinnering

door Uri Nootboom*

Uri Nootboom (1903-1945), bekend als journalist, heeft in 1942 zijn herinneringen aan Tilburg vastgelegd in "Jeugd in een fabrieksstad". Het verscheen in 1950 in de bundel "Land en volk van Brabant". De samensteller, Antoon Coolen, kwalificeerde het stuk als een "op het Brabants ingestelden eigen stijl" en het bevatte "ongetwijfeld de beste bladzijden, die hij heeft geschreven".

Helaas laat de omvang, twintig bladzijden, niet toe het hier in zijn geheel af te drukken. Gekozen is voor fragmenten waarin de bebouwing en het werk en leven van alledag centraal staan.

"En wat zal men anders dan veel schoons en goeds vertellen van zijn jeugdijaren in een rommelige Brabantse fabrieksstad! Een stad zonder groot aanzien of grootstadallure, samengebouwd uit zovele wijken en gehuchten, waar het hoge huis van den fabrikant staat tussen de lagere huizen van middenstanders, een industrie-centrum waar vroeger de getouwen kletterden, met vele echo's tegen de muren der tuinen en de achtergevels der huizen van zes uur in den morgen tot zeven uur in den avond. Zij die in zo'n stad niet geboren en getogen zijn, weten daarvan weinig liefdevols en treffends te vertellen. Maar zij, die hun jeugd hebben beleefd tussen de fabrieken en op de ruoerige straten, die gewoond hebben onder dit bedrijvige volk van wevers, vollers, kettinglijmers, verwers, fabrikanten en neringdoenden, hebben er hun hart verloren. De geboorteplaats, zoals die leefde

en werkte in het begin der twintigste eeuw. Een stad vol schoorstenen en fabriekspijpen, vol stoompluimen en rooksluizen. Al om half zes 's morgens was de straat luid van de fabrieksarbeiders, vethollekes of draaimaker, die luidruchtig op hun klompen met hun blauw drinkenskruikske naar het fabriek gingen. Dat was een drukke doortocht door alle straten van de stad en om zes uur bliezen de fabrieken "voor het aanleggen", het fabriek van Sträter de Zomermolen, het fabriek van De Beer, van Pessers, van Eras, van Pollet, van Janssen de Horion, van Diepen, van Van Dooren, van Mannaerts, zwaar en hard, scherp en donker, aangehouden en hoog. Om zes uur des morgens klom van elke fabriek een witte rookpluim den hemel in en de mensen hoorden aan den klank welke fabriek blies. De schouwen begonnen te roken en de cadans der getouwen begon, hoor-

baar bij elken fabrieksingang, in alle tuinen van de stad, de cadans met den weerslag; tikke-tak, tikke-tak, den gansen dag door, tot in den avond, dat de fabrieken stonden met lichte ramen en plotseling, als het einde van het werk werd geblazen, het geluid stilviel met zijn aanslag en naslag, vreemd en stil om het plotselinge ophouden.

Als de arbeiders des morgens het werk begonnen waren, werden de straten weer leeg en stil, de torens luidden voor de vroegmissen en de drukte begon slechts langzaam te herleven met mishoorders, vroege melkboeren en praatzuchtige meiden, die hun hoofden uit de opengeschoven ramen staken om het een of ander nieuws over een vrijerij of uit den dienst te vertellen aan de oude getrouwe van den overkant. Het gedokker van de kolenkarren over de keien begon, met strammen pas en leren bandelier over den schouder duwden kleine mannekes de bolderende kruitwagens met grote "stukken" naar de ververij, Van Gend en Loos was in elke straat aan het lossen en het laden. En als de klok van het Protestantse kerkje in de Zomerstraat van achter de kruinen der kastanjeboomen, waarachter het des zomers

*) Inleiding en keuze van fragmenten door Ton Wagemakers.

Ets van Hendrik de Laet 1927.

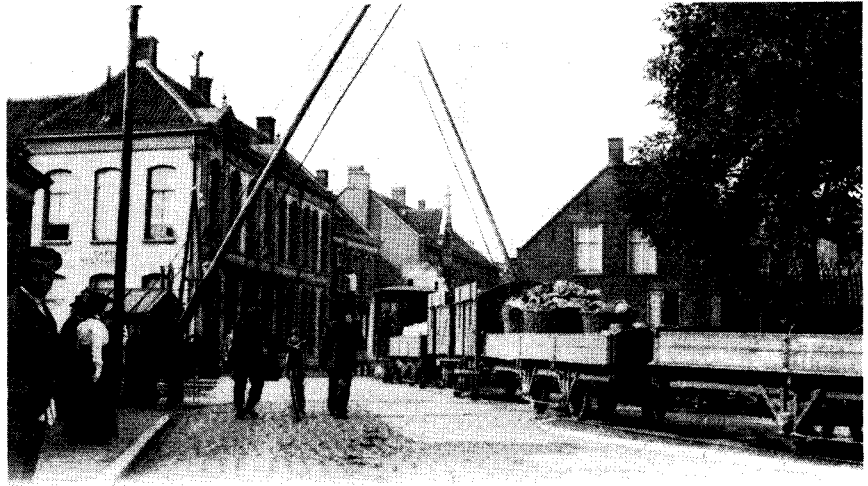
bijna geheel schuil ging, nippig en parmantig half negen had geslagen, dan was de stad ineens vol kinderen, lachende, schreiende en jengelende kinderen, kinderen van de bewaarschool, van de frater- en zusterscholen, die welgemoed in een troep of meegesleurd door stevige kindermeiden den bitteren schooldag begonnen. De grote kerk luidde zwaar met alle klokken voor de begrafenis, de zon stond op de markt en de gouden minuutwijzer van de grote kerk liep naar kwart voor negen.

Zo was het begin van iederen werkdag in deze noeste stad.

Den overweg

Wie er kwam en deze sfeer niet kende, waardeerde haar niet, deze planloos gebouwde plaats, van dorpen en wijken in den loop der jaren naar elkaar gegroeid en aaneengebouwd met wat lage straten en zonder enige architectonische pretentie. Hij, die de ligging van Tilburg op de kaart bekeek, zag een samenvloeiing van grote banen en landwegen, van uit Den Bosch, Oisterwijk, Moergestel, Hilvarenbeek, Goirle, Alphen, Breda, Dongen, Loon-op-Zand, Udenhout, een net, dat zich in het centrum dooreenwarrelde met straten en straatjes, smalle stegen en paden. Een ster met vele stralen, die zich wijd strekten in het opene land. En de reiziger, die het naderde, van waar ook, zag altijd een langgestrekt silhouet, waarboven kerken en torens en vooral schoorstenen zich verhieven.

Een straat begint ergens tussen schrale akkers met een paar lage huizen of een lange boerderij; er rijen zich plotseling huizen aaneen, huizen zonder verdieping, verbonden door een eenderen gevel en bedaakt door een lange kap met pannen gedekt over de hele rij heen, vierkante schoorstenen eenvormig en blokkig boven de rechte streep van de nok. Een hoog huis en daarachter en daarnaast het denderen der getouwen van een fabriek: uit het gat, midden in het ijzeren dek-sel van een rioolput op straat, spuit een dun straaltje stoom omhoog; achter een glanzende spiegelruit van een massale machinekamer

Uitgave A. Scholberg de Reijdt. No. 7809

Overweg Gasthuisstraat met stoomtram, ca. 1905.

Overweg Gasthuisstraat. TILBURG.

danst de krukas van een stoommachine op en neer, rond en om, en de grond trilt met de wenteling van het vliegwiel. Daar is een overweg, die altijd gesloten is, waarlangs steeds treinen binnenlopen; vóór de afsluitbomen staan altijd vijf-honderd mensen en tweehonderd fietsers, zeven wagens en twaalf karren. De bel rinkelt en de bomen kantelen met hun kop de lucht in; twee mensenlegers rukken van beide kanten op elkaar in en passeren elkaar. En op den heuvel – des zomers stond er altijd de kiosk en des winters niet – moet men even kijken naar den lindeboom, want de lindeboom is het hart van Tilburg.

De reuzenboom wordt naar ieders heugenis, van zijn jongste jaren af tot aan den uitersten dag van zijn ouderdom, elk voorjaarsseizoen

groen, en de Tilburger vraagt zich af, wat van zijn stad zou moeten worden, als de lindeboom op den Heuvel het wegens ouderdom of door een of andere oorzaak be-geven zou. Zouden dan de fabrieken nog werken? Zou dan Tilburg nog Tilburg zijn? Indien de lindeboom werd geveld, zou dat een grote, gapende wonde zijn in het hart van deze stad en geen dode zou ooit méér zijn betreurd.

Gère goed

Neen, als men praat of vertelt over deze goede stad heeft men het niet over grote dingen: maar over kleine dingen, die goed zijn. Het jaar ging zijnen gang. De maandmarkten op den Heuvel markeerden den loop der maanden. Het was einde Augustus en de kermis werd opge-

De brandkuil van de Heikant ca. 1904 (foto H. Berssenbrugge).

bouwd. Er was geen kermis in heel het Brabantse land – men kan het de spullebazen vragen en de Tilburgers zelf ook – als de Tilburgse kermis. Dan was het vier dagen Zondag en vier dagen feest. Spaarpotten, waarin een heel jaar gepot was, werden gelicht. De kermispot moest er aan. De hele stad was vol mensen op zijn Zondags en alle café's hadden het druk van 's morgens tot 's avonds. . . . Want naar oude traditie is een Tilburger geen lid van den blauwen knoop.

De Heuvel stond vol spullen en kramen: de kleine mallemlen van twee cent bij de weegbrug: de mallemlen met zwart fluwelen vanen met spiegeltjes, rood en zilver bestikt. De mallemlen, getrokken door een klein wit paard. De wafelkraam van Victor Consael, die pofertjes moest bakken, zoveel, dat heel de Heuvel er naar rook, daar tegenover. In het midden de stoomcarroussel van Janvier, die blies van des middags vier uur tot middernacht, de stoomcarroussel, die achter de spiegeldeuren draaide door een zee van serpentes met steigerende paarden en draaiende Venetiaanse priëlen. De luchtschommel en het theater, de paling- en oliebolkransen. De nougatkraam van Willem Stuvé en van Jacob Stuvé, die kaneel- en zuurstokken verkochten, welke een paraplu lang waren. De kop van Jut, die na elken bons vier, vijf keer klapperde. En daartussen zweefden boven de mensenhoofden luchtballonnen aan lange stokken, liepen de kinderen op tuut-blazen te sabbelen, die ze vol lucht bliezen en die daarna op een klagelijken toon leeg liepen. Men zeide wel: Enen Tilburger heeft het gèr goed. En zij, die dat zeggen, hebben gelijk, want het is waar. En de Tilburger heeft ook gelijk. Waarom zou hij alleen bidden en hard werken en het niet graag goed hebben?

Vol herinneringen

Deze stad met haar perspectief. Deze stad met haar lange, lange straten. Dat was vooral zo in onze jeugd, toen zij nog niet lag in den roden ring van nieuwe wijken. Als ge moest lopen van den Hasselt tot

Splitsing Koestraat-Enschootsestraat ca. 1908.

achter op Broekhoven, dat was ver. Over die uitgestrektheid van hun vaderstad hadden de kinderen en ook de grote mensen hunnen kleinen hoogmoed en ze zongen in hun dialect daarop een overmoedig liedje.

We hebben de grootste stad van 't laand

En onze vader is fabrikaant. . .

Hoe het aanschijn van Tilburg veranderd is, weet alleen hij, die in zijn jeugd met deze stad door en door vertrouwd was. Het stadhuis van Van Tulder is vervangen door het Paleis van Willem II als representatief stadhuis. Waar is de monumentale pomp gebleven bij de grote kerk en de ruime kruidenierswinkel van Sjoon de Beer met zijn grote koperen weegschalen, de manden met vijgen en de blokken vijgedalen? De winkel van de Oude Ster op den hoek van de Zomerstraat en Nieuwlandstraat, met zijn trapgevel en rood pannendak? De Goorlse tram en de Dongense tram, de tram naar Loon-op-Zand hebben het afgelegd. De Bredase weg was vroeger tot den watertoren, en is nu aan weerszijden tot Dongenwijk met villa's en huizen bebouwd. Een nieuwe stad trok haar roden ring rond de oude. Er zijn hele wijken, waarin men niet meer dan weg weet.

Maar er zijn ook straten in de binnenstad, waaraan in den loop der jaren zo goed als geen steen veranderd is: waar men doorloopt met hetzelfde perspectief als toen men vroeger naar school ging; waar men nog steeds de eendere huizen van

vroeger ziet en dezelfde gezichten. Wat is er dat u bindt met deze stad? Is het iets anders dan uw jeugd en het verleden? De missionarissen, die daar geboren zijn, en naar de missie vertrekken, maken een groot gedicht, een afscheidsgedicht op Tilburg: "Vaarwel, reuzenwoud van schouwen. . ."

Men loopt rond door de dagen met een hoofd en hart vol herinneringen. Er ligt midden in de stad een kerkhof aan den Bredasenweg. Het wordt van den weg afgesloten door een hoog ijzeren hek met pilaren ertussen en op die pilaren staan grote heiligenbeelden. Sint Catharina met het rad, Sint Agnes met het lam, Sint Henricus, die een kerk draagt, Sint Franciscus van Sales met het boek, Sinte Barbara met den toren, en nog veel heiligen meer. Aan de poort staan twee engelen met bazuinen in de hand, zij staan met opgeheven hoofd luisterend en uitzienende over de lage daken of de uiterste dag nog niet van de grens der wereld gekomen is. Tussen duizend zerken ligt daar één zerk en als ge daarvoor staat, is het beeld uwer moeder, die in het middelpunt van uwe jeugd staat, levendiger dan ooit. Over de muur ziet men de torens van de stad, de huizen, de kerken, de schouwen. Hiertussen beweegt en speelt enen droom, die nimmer vervaagt of verdwijnt. Want wij allen, die in Brabant geboren zijn, leven met den geest in een verleden, dat zich steeds veredelt en immer meer verstillt. Het is onze jeugd in dorp of stad die ons verblijdt en ons nimmer los laat."